

ANADOLU HÂLK HİKAYESİ “FERHAT VE ŞİRİN” İLE ŞÂHÎ’NİN “FERHÂDNÂME”SİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

ÖZCAN, Nurgül
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

Kaynağı klasik Türk edebiyatına dayanan Ferhâd u Şirin hikâyesi, İran, Azerbaycan, Anadolu, Orta Asya’nın güneyini ve Ermenistan’ı içine alan geniş bir coğrafyada değişik rivayetlerle karşımıza çıkmaktadır. Ferhâd ile Şirin hikâyesinin asıl kaynağı Hüsrev ü Şirin hikâyesine dayanmaktadır. Türk edebiyatında merkezden Hüsrev’i çıkarıp Ferhâd’ı merkeze koyarak hikâyeyi Ferhâd u Şirin adıyla ilk kaleme alan büyük Türk şairi Ali Şir Nevâyî’dir. Hüsrev’in duygularını bir heves olarak gören Nevâyî, kendinden önce Hüsrev’i başkahraman yapan sanatçıları eleştirir, soyut bir aşk kahramanı olarak Ferhâd’ı yaratır. Yetiştığı coğrafyanın kültürüyle ve beslendiği kültürlerin sembollerıyla özgün bir hikâye kaleme alır. Nevâyî’nin eseri hem klasik edebiyatı hem de sözlü halk edebiyatını yüzyıllar boyunca derinden etkiler. Klasik Türk edebiyatında, Kanûnî’nin maktul şehzadelere Şehzâde Bayezid (Şâhî) de Nevâyî’den etkilenecek bir Ferhâdnâme kaleme almıştır. Eserin bilinen tek nüshası Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümünde kayıtlıdır.

Tebliğimizde Şâhî’nin Ferhâdnâme’si ile Anadolu sahasında rivayet olunan ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi’nde ASL 375 numara ile kayıtlı olan Ferhâd ile Şirin hikâyesinin halk edebiyatındaki versiyonu; konu, kahraman kadrosu, hikâyelerde geçen masal unsurları açısından karşılaştırılacak, kaynağı klasik edebiyat olan bir aşk hikâyesinin halk sözlü kültürüne geçerken hangi değişikliklere uğradığı tespit edilerek karşılaştırmalı bir çalışma yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ferhat, Şirin, Ferhâdnâme, Şâhî.

ABSTRACT

Getting its resource from Turkish literature, the story of Ferhad and Sirin is reported differently in expansive areas including Iran, Azarbaijan, Anatolia, Cantral Asia and Armenia. Though it is very far away from its resourse, it is known as Ferhad and Sirin all over the Balkans as well. The story is very important compared to other love stories considering its subject's parallelism to history.

The real resource of the story of Ferhad and Sirin comes from the story of *Husrev u Sirin*. As it is already known, the subject of *Husrev u Sirin* is about the life of the famous emperor of Sasani who lived around 4th and 7th centuries. Iran-rooted this story is re-written by Genceli Nizami with the original name as well. In Turkish literature, the first Turkish poet who wrote the story with the name of Ferhad and Sirin by putting Ferhad at the center leaving Husrev out of the center is Ali Sir Nevai. Seeing Husrev's feelings as fancy and desire, he creates Ferhad as a metaphysical love hero by criticizing the previous ones who make Husrev as protoganist. He writes an original story combining the culture of his areas and other cultures that impressed him. The work of Nevai has effected both classical literature and oral folk literatures deeply for centuries. It is very significant that Ferhad and Sirin comes from written customs taking oral customs inside and effects very huge regions.

In Classical Turkish Literature, hepler (sehzade) of Kanuni Prince Bayezid (Sahi) impressed by Nevai, writes a Ferhadname as well. Written in Mesnevi style, Ferhadname is 5075 verse. The only known copy of this work is recorded in the Turkish Narration part of the German National Library. Thus, many researchers are unaware of this work, that is why it is not shown among the stories of Ferhad and Sirin.

In our notification, *Ferhadname* of Sahi and being reported in Anatiolia region the Folk Literature version of the story of *Ferhad and Sirin* which is recorded with the number of ASL 375 in Atatürk University Library will be compared and conrasted through the subject, hero characters, fiction elements used in the stories; and a comparative study will be done by fixing the changes in a Classical-Literature-rooted love story passing to oral folk culture.

Key Words: Ferhad, Sirin, Ferhadname, Sahi.

Giriş

Kaynağı klasik Türk edebiyatına dayanan Ferhâd u Şirin hikâyesi; İran, Azerbaycan, Anadolu, Orta Asya'nın güneyi ve Ermenistan'ı içine alan geniş bir coğrafyada değişik rivayetlerle karşımıza çıkmaktadır. Teşekkül ettiği coğrafyadan çok uzakta olmasına rağmen hikâye Balkanlarda da Ferhat ile Şerife adıyla halkın arasında yaşamaktadır. Hikâye, diğer aşk hikâyeleri arasında konusu itibariyle gerçek tarihle en fazla paralellik göstermesi açısından da önemlidir.

Tarihî bir gerçeğe dayanan Hüsrev ü Şirin hikâyesinde, Perviz bin Hürmüz II (596-628) adlı Sasani hükümdarının başından geçenler, aşk macerası etrafında gelişmektedir.

Hikâyenin kahramanları Şirin ile onu seven, birbirine rakip olan Hüsrev ve Ferhad üçlüsüdür (Albayrak, 1995; 389). Bu kahramanlar hakkında bilgi veren en eski eser Taberi Tarihi'dir. Sonraki kaynaklar buradaki bilgileri aktarmışlardır. Eserde Hüsrev ü Perviz'in hayatı şu şekilde anlatılır:

Sasani hükümdarı Hürmüz, Türkistan Hakanı Sasan bin Hakan'ın İran'a saldırması üzerine aslen Türk olan Heratlı Behrâm-ı Çûbin adlı komutanının emrine bir ordu vererek onu Türklerin üzerine gönderir. Behrâm-ı Çûbin savaşı kazanır. Daha sonra Hürmüz'ün veziri Yezdan Bahşiş'in iftira ve kışkırtmaları sonucu Sultan ile Behrâm-ı Çûbin'in arası açılır. Behrâm-ı Çûbin, Hürmüz'e karşı ayaklanarak Rey şehrine kadar gelir. Bu arada Hürmüz ile oğlu Hüsrev'in arasını açarak karışıklık çıkartmak isteyen Behrâm-ı Çûbin, Hürmüz adına paralar bastırarak başkent Medayin'e bu paraları sokar.

Hürmüz, oğlunun kendi yerine göz diktiğini düşünerek onu sorgular. Hadiseden haberdar olmadığını söyleyen Hüsrev, babasını ikna edemez. Kendisine zarar geleceği endişesiyle Azerbaycan'a kaçır. Bu arada halk ayaklanarak ana tarafından Türk olan Hürmüz'ü yakalar ve onun gözlerine mil çekerler. Hüsrev'e tahta çıkması için davet ederler. Hüsrev tahta çıkar.

Hüsrev, Behrâm-ı Çûbin ile yaptığı savaşta yenilir. Babasının da onayı ile Rum'a gider Rum Kayseri onu çok iyi karşılar sonrasında onu, kızı Meryem ile evlendirir. Hüsrev, Rum Kayseri'nin emrine verdiği yetmiş bin askerle birlikte İran'a doğru yola çıkar. Azerbaycan'daki dayısının da kuvvetleri ile birleşerek Medayin'e ulaşır. Yapılan savaş sonrasında Behrâm-ı Çûbin mağlup olur. Hüsrev otuz sekiz yıl İran'ı elinde tutar.

Hız. Muhammed, Hüsrev'i, İslam'a davet eden bir mektup gönderir. Hüsrev mektubu yırtarak bunu reddeder. Hüsrev'in Meryem'den olan Şîrûye lakaplı oğlu Kubad, askerlerle de anlaşarak babasını öldürür ve tahtına geçerek hükümdar olur.

Şirin hakkında ise kaynaklarda farklı bilgiler verilmiştir. Şehnâme'deki bilgiye göre Şirin, Ermen hükümdarı Mehîn Bânû'nun kız kardeşidir. Hüsrev babasından korkuyla Azerbaycan'a kaçtığında Şirin'i görür ve ona aşık olur. Daha sonra Rum'dan İran'a gelerek tekrar tahta geçtiğinde Şirin'i bularak onunla evlenir. Şirin, onun eski eşi olan Meryem'i kıskanır ve onu zehirler.

Hüsrev'in ölümü sonrası oğlu Şîrûye, üvey annesi olan Şirin'e aşık olur ve ona evlenme teklif eder. Şirin Hüsrev'in kabrini ziyaret sonrası evlenebileceğini söyler. Hüsrev'in kabrini ziyaret sırasında yüzüğündeki zehri içerek kendini orada öldürür. Onu da Hüsrev'in yanına gömerler.

Ferhâd hakkında kaynaklarda net bilgi bulunmamaktadır. Nizamî eserinde onu su yolları yapmakta olan usta bir Rum mimar olarak gösterir. Şeyhî'nin eserinde ise Ferhâd, Hüsrev'in müşaviridir.

Ali Şir Nevâyî'nin ve ondan etkilenen Şâhî'nin mesnevilerinde ise Ferhâd, Çin hükümdarının oğlu olarak anlatılmıştır.

Türk edebiyatında Hüsrev ü Şirin birçok şair tarafından kaleme alınmıştır. Bu konuda ilk eser veren kişi Altınordu sahasında yetişmiş olan Kutb'dur. Anadolu sahasında Şeyhî, Türkistan'da ise Ali Şir Nevâyî, Hüsrev ü Şirin mesnevisinin en başarılı örneklerini yazmışlardır. Bunların dışında Hüsrev ü Şirin, Ferhâd ü Şirin ve Ferhâdnâme adlarında mesnevi yazan başlıca Türk şairleri şunlardır: Kutb, Ahmed Rıdvan, Muidî, Sadrî, Hayâtî, Âhî, Harîmî (Şehzâde Korkud), Şâhî, (Şehzâde Bayezid) Celîlî, Lami'î, Ârif Çelebi, Şânî, İmamzâde Ahmet, Halîfe, İdris Bey (Mahvî), Fasih Ahmet Dede, Sâlim, Mustafa Ağa Nâsır, Nâkâm, Ömer Bâkî'dir. Bunlar arasında şüphesiz en etkili olan, Ali Şir Nevâyî'nin mesnevisidir. Türk dünyasının en önemli ediplerinden olan Ali Şir Nevâyî devrinde ve kendisinden sonra birçok şairi etkilemiştir. Anadolu sahasında da birçok şair ona nazireler yazmıştır. (Çetindağ, 2006: 36)

Ferhâd ve Şirin klasik mesnevi mevzuu olarak kalmamış, gazellerde, rubailerde vb. dîvân şiirlerinde bilhassa Ferhâd'ın Bîsütûn Dağı'nı yarma vak'asına telmihler yapılarak Şirin güzelliğinin, Ferhâd sabrının, metinliğin sembolü olmuştur. (Tansel, 1997: 566)

Türk Halk edebiyatında sözlü geleneğin de tesiriyle birçok değişikliğe uğrayan Ferhâd ile Şirin hikâyeleri türetilmiştir. Hikâye halk kitaplarına geçerken başka tarihî olaylar ve şahıslarla desteklenir (Özarlan, 2006: 39). İsimlerin telaffuzunda da yöresel ağız özelliklerine göre değişiklikler dikkat çekmektedir.

Anadolu ve Azerbaycan'da anlatılan halk hikâyesinde olay Horasan'da başlar, daha sonra Amasya'da gelişerek devam eder. Burada Hüsrev, İran Şâhı değil, Amasra hükümdarı Hüzmüz Şâh'ın Şehzâdesi olan Hüsrev'dir. Olayın bütününde de pek çok değişiklik söz konusudur.

Bunun dışında Karagöz oyununda da işlenen Ferhâd ile Şirin, gölge oyununa taşınmıştır. Burada da konu kısaltılarak değişikliğe uğramış hikâye mutlu bir şekilde sona erdirilmiştir. Oyunu diğer Karagöz oyunlarından ayıran bir özellik de Ferhâd ile Şirin'in karşılıklı konuşmalarının manzum oluşudur (Uçman, 1998: 197). Ayrıca Ferhâd ile Şirin tiyatrosu yazılmıştır. 1912 yılında Azerbaycanlı Bestekâr Hacıbeyli Üzeyir, Ferhâd ile Şirin'i operaya aktarmıştır.

Çalışmamızda Ali Şir Nevâyî'nin eseriyle büyük paralellikler gösteren Şâhî'nin Ferhâdnâme'si ile Anadolu sahasında rivayet olunan ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde ASL 375 numara ile kayıtlı olan Ferhâd ile Şirin hikâyesinin halk edebiyatındaki versiyonunu; konu, kahraman kadrosu, hikâyelerde geçen masal unsurları açısından karşılaştırdık.

Hikâyelerin Karşılaştırılması

a) Konu Bakımından

Şâhî'nin Ferhâdnâmesi'nde Ferhâd, Çin hakanının oğludur. Hikâye Çin hakanının bir erkek evlat istemesi, bunun için Allah'a dua etmesiyle başlar. Halk hikâyesinde ise Ferhâd bir şehzâde değil, ünlü nakkâş olan Behzâd'ın oğlu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şâhî'nin eserinde Ferhâd'ın doğumu, çocukluğu, gelişimi ile ilgili uzun bir bölüm bulunmaktadır. Halk hikâyesinde ise Ferhâd'ın çocukluğu ve gençliği ile ilgili bir bölüm yoktur. Sadece bir yerde birkaç cümleyle Ferhâd'ın fiziksel tasviri yapılır. Ferhâd'ın nakkâşlıktaki mahareti ile ilgili övgülerin çokluğu her iki hikâyede de ortaktır.

Ferhâd'ın Şirin'e âşık olması ve âşık olduktan sonra âşıkların başından geçen hadiseler iki hikâye arasında tamamen farklılık arz etmektedir. Şâhî'de Ferhâd, daha Şirin'e âşık olmadan isimsiz, garip bir aşk hali yaşar. Babası onun memnun olması için meclisler kurdurur, ziyafetler verir,

cennete benzeyen kasırlar yaptırır. Oğlunu hava değişimi için Yunan ülkesine götürür. Ferhâd orada Süheylâ Hakîm, Sokrat, Hızır gibi her biri ayrı yönleri temsil eden kişilerle karşılaşır. Seveceęi güzeli görmek için, bir masal kahramanı gibi kendisine tarif edilen tılsıma ulaşmaya çalışır. Ehremen, Ejder gibi masalsı varlıklarla savaşıır. Tılsıma ulaştıktan sonra İskender'in aynasında Şirin'in yaşadığı diyar olan Ermen'i ve Şirin'i görür. Babasıyla ülkelerine geri dönerken gemileri denizde alabora olur. Denize düşen Ferhâd bir denizci tarafından kurtarılır, gemide tedavi edilir. Burada hikâye boyunca kendine destek olan dostu Şâbur'la tanışır. Şâbur, hem bir âlim, hem de tüm dünyayı dolaşmış bir gezgindir. Ferhâd onun ile birlikte Ermen ülkesine gider. Ferhâdnâme'de gerçekleşen bu bölümlerin hiç biri halk hikâyesinde bulunmamaktadır. Şâhî Ferhâdnâme'de, Ermen ülkesini ve o ülkenin sakinlerini uzun uzun tasvir etmiştir. Halk hikâyesinde ise Ermen ülkesinin hiçbir özelliğine değinilmeden sadece isminden bahsedilmektedir. Ferhâdnâme'nin başından sonuna kadar olayın gidişatında etkin olan, her bölümde karşımıza çıkan Şâbûr'un adı, halk hikâyesinde sadece iki yerde etkisiz bir kişi olarak geçmektedir. İki hikâyede de Şâbur ile ilgili ortak özellik Şâbûr'un seyyah olduğudur.

Ferhâdnâme'de Şâbur ile birlikte Ermen diyarına gelen Ferhâd, Hâmûn Dağı'nda hummalı bir çalışmaya şahit olur. Bu çalışmanın Şirin denilen bir güzelin kasrına su getirmek amacıyla yapıldığını öğrenirler. Çalışanlara acıyıp onlara yardım ederler. Halk hikâyesinde ise Mehmene Bânû yeğeni Şirin için bir köşk yaptırmak ister. Köşk bittikten sonra Ferhâd ile babası köşkü süslemek için çağrılır. Burada Ferhâd babasından daha mükemmel bir icraat sergiler, herkesi kendine hayran bırakır. Ferhâd'ın kasır yapmak için mükemmel bir performans sergilediği bu sahnelerde Şirin'in onu izlemeye geldiğine iki eserde de yer verilir.

Halk hikâyesinde Şirin Ferhâd'ın gözlerini gördüğü gibi ona aşık olur. Fakat Ferhâd onu görmez. Şirin ikinci defa Ferhâd'ı gördüğünde Ferhâd'ın dikkatini çekmek için eline altın bir turunc alır Ferhâd'ın yanına gider, turuncu ona atar. Ferhâd onu ilk gördüğünde kendinden geçer bayılır. Şâhî'nin Ferhâdnâmesi'nde ise Şirin, Ferhâd'ın dağı toprak gibi un ufak edip deldiğini görünce ona selam verip iltifatlarda bulunur. Ferhâd bu iltifatların hiç birine karşılık vermez. Bu sırada Şirin'in peçesi bâd-ı sâbânın esmesiyle açılır. Onu gören Ferhâd: "Beni Mecnûn eden işte bu Leylâ'dır." diyerek kendinden geçer. Aşk acısına dayanamaz ve ruhunu teslim eder. Herkes Ferhâd'ın bu haline çok üzülür. Onun cesedini Ermen ülkesine defnetmeye karar verirler. Ferhâd'ın haline dayanamayan Şâbur

onun başucunda dua ederek Allah'tan Ferhâd'a yeniden can bahşetmesini talep eder. Şâbûr'un duası sonunda Ferhâd'ın gözleri açılır, yeniden hayat bulur ve kaldığı yerden dağdaki çalışmasına devam eder.

Bundan sonra Ferhâdnâme'de, Ferhâd, Şirin'i her gördüğünde iki-üç defa kendinden geçer. Halk hikâyesinde de Ferhâd aynı şekilde Şirin'in güzelliği karşısında iki-üç defa kendinden geçer.

Halk hikâyesinde Şirin kendini Ferhâd'a ilk kez göstermek istediğinde eline altın bir turuncu alarak, ikinci defasında ise onun dikkatini çekmek için altın bir limon alarak Ferhâd'ın yanına gider. Şâhî'nin eserinde böyle bir hadise yer almaz.

Halk hikâyesinde Mehmene Bânû, Şirin için yaptırdığı köşkü beğenmez ve ikinci bir köşk yaptırmak ister. Sonradan yapılan köşkün tefrişatı ve süslemesi için yine nakkâş Behzad ve oğlu Ferhâd çağrılır. İkinci köşkün işleri sürerken Şirin ve Ferhâd gizli gizli buluşur. Çalışma esnasındaki gizli buluşmalar Ferhâdnâme'de de mevcuttur.

Bir gün Mehmene Bânû ile Şirin tenezzühe çıkar, kırdaki büyük bir büyük taş görürler. Yanlarındaki hizmetkârlar, cariyeler taşı kaldırıp taşın altına kulak verirler. Kulaklarına su sesi gelir. Mehmene Şâh'a haber verirler. Bunun üzerine Mehmene Bânû hademelerine taşı kaldırmaları için emir verir. Taşın altından bir kuyu çıkar. Kuyunun içine bir bakraç salıp bir miktar su çıkarırlar. Kimse korkudan bu sudan içemez. Ölümü hak eden, işe yaramaz bir kişi getirip sudan içirirler. Adama bir şey olmaz. Onun arkasından herkes bu sudan içer ve çok beğenirler. Mehmene Banu üstatlar çağırır ve bu suyu ülkesine getirmelerini ister. Suyun çıktığı kuyunun önünde büyük bir dağ olduğu için bu mümkün değildir. Suyun ülkeye gelmesi için dağın delinmesi gerekmektedir. Mehmene Bânû, bu dağı kim delerse muradını vereceğim, diye tellallar bağırır. Ferhâd dağı delmeye talip olur. Ferhâdnâme'de dağın delinmesinden önce böyle bir bölüm bulunmamaktadır. Şâhî'nin eserinde dağ delme motifi sadece Ferhâd'ın Ermen ülkesine ilk gidişinde işlenmiştir.

Ferhâd'ın dağı delirken sayısız kişi tarafından hayranlıkla izlenmesi hikâyelerde ortaktır. Ferhâdnâme'de delinen dağın adı Hâmûn Dağı ya da Bîsütûn Dağı olarak geçmektedir. Halk hikâyesinde dağın ismiyle ilgili bir kavram yoktur.

Ferhâdnâme'de Ferhâd dağın üstüne arkadaşı Şâbur ile birlikte eşi benzeri olmayan nakışlar ve süsler yapar. Duvarlara Şirin'in suretini işler. Halk hikâyesinde de Ferhâd Şirin'in suretini dağa işler. Fakat hikâyelerde

farklı olan Ferhâd'ın ruh halidir. Halk hikâyesinde Ferhâd aynen Mecnûn gibi tasvir edilir. Birgün Servinaz isimli cariyesiyle Şirin ona yiyecek gönderir, “bundan sonra bana dünya taamı gerekmez. Çünkü ben aşk şarabından kanıp sarhoş olmuşum” diyerek yiyecekleri reddeder. Yırtıcı hayvanlar ondan kaçmaz, o nereye giderse onunla birlikte giderler. Ferhâd, bu meczup hal ile Şirin'in resmini dağlara resmeder. Ferhâdnâme'de ise Ferhâd, sadece hikâyenin sonunda Mecnûn gibi tasvir edilir. Bu tasvir halk hikâyesinde Ferhâdnâme'ye göre daha uzun ve daha canlı bir şekilde tasvir edilmektedir.

Bu bölümlerden sonra da hikâyelerde ara ara Ferhâd ile Şirin'in gizli gizli buluşup sohbet etmelerinden bahsedilmektedir. Halk hikâyesinde bu bölümle ilgili farklılık, hikâye boyunca aşıkların halk geleneğine uygun olarak sözlü ve sazlı beyit atışma sahneleridir.

Hüsrev'in Şirin'e âşık olması da hikâyelerde çok farklı şekilde cereyan etmektedir. Şâhî'nin Ferhâdnâme'sinde; Ferhâd ile Şirin'in aşk hikâyesi dünyanın dört bir tarafında dilden dile dolaşmaya başlamıştır. Acem mülkünün hükümdarı Hüsrev ü Perviz de Şirin'in güzelliğinin methini duyarak ona âşık olur. Mehîn Bânû'ya bir mektup göndererek Şirin'e talip olur. Mehîn Bânû teklifi reddeder. Red cevabı alan Hüsrev, Ermen ülkesine savaş açar. Ferhâd'ın da yardımlarıyla Mehîn Bânû'nun ordusu hep galip gelir. Savaş taktikleriyle Ferhâd'ı yenemeyen Hüsrev ü Perviz hileye başvurur. Hileyle yakalanan Ferhâd, Hüsrev'in esiri olur.

Halk hikâyesinde Hüsrev'in babası Hürmüz Şâh günlerden bir gün ava çıkar. Dağlarda gezerken bir inleme sesi duyar, askerlerine bu sesin sahibini bulmalarını emreder. Askerler Ferhâd'ı bulurlar; ancak Ferhâd insan kılığında çıkmıştır. Ferhâd'ın derdini öğrenen Hürmüz Şâh çok etkilenir ve Ferhâd'a Şirin'i alacağına dair söz verir. Hürmüz Şâh, Mehmene Bânû'ya Şirin'i Ferhâd'a vermesi için bir mektup yazar. Fakat Mehmene Bânû, Hürmüz'ün mektubuna sinirlenerek onu yırtar. Hürmüz'de Mehmene Bânû'nun bu tavrına çok kızar. Vezirini yanına çağırıp durumu anlatır. Vezir, Hürmüz'e askerlerini savaş için hazırlamasını tavsiye eder. Hazırlıklar bittikten sonra iki taraf savaşa başlar. Savaş meydanında Ferhâd ile birlikte Hürmüz'ün oğlu şehzâde Hüsrev olağanüstü kahramanlık gösterir. Savaş günlerce devam eder. Bir gün Şâbûr Hindî adındaki biri Hüsrev'e neden savaş yapıldığını sorar. Hüsrev'de ona sebebini anlatır. Şâbûr Hindî, Ferhâd'ın âşık olduğu kızı tanıdığından, dünyada onun kadar güzel başka bir kız bulunmadığından bahseder. Hüsrev, Şâbur Hindi'nin anlattıkları karşısında Şirin'in tasvirine âşık olur. Savaşın sonuna kadar

Hüsrev Ferhâd'a yiğitlikle yardım eder. Hüsrev'in dayesi şehzadenin halindeki değişikliği fark eder ve Hüsrev'i konuşturur. Hile yaparak Şirin'i Hüsrev'e gösterir.

Ferhâdnâme'de Ferhâd, Mehîn Bânû tarafında savaşı; Mehîn Bânû da Ferhâd ile Şirin'i destekler. Hüsrev tamamen düşman taraftadır. Halk hikâyesinde ise Ferhâd ile Hüsrev aynı safta yer alırlar. Burada düşman tarafı temsil eden etkin karakter Mehîn Bânû'dur. Her iki eserde de Ferhâd hapsedilir. Fakat hikâyelerde bu sahnenin zamanı ve gerçekleşme süreci tamamen farklılık arz eder.

Şâhî'nin Ferhâdnâmesi'nde Hüsrev tarafından gönderilen Ayyâr, fakir bir kişi kılığında girerek Hâmûn Dağı'na doğru yola çıkar. Bu arada Ferhâd Şirin'in aşkıyla dağlarda feryat etmektedir. Bunu gören Ayyâr, eline güzel kokulu bir gül alıp o gülün üstüne bir ilaç sürer ve aşk şiirleri okuyarak Ferhâd'a yaklaşır. Onun bu halini gören Ferhâd, izdirabının sebebini sorar. O da "asıl sen bana söyle, senin ıstırabının sebebi nedir?" diye sorar. Ferhâd bu kişiyi kırmayarak ona derdini anlatır. Bu kişi de kendi derdinin de aynı olduğunu söyler. Ayyâr, vatanının Tebriz olduğunu, gül yüzlü bir sevgiliye tutulduğunu bu kişinin çıkan karışıklıklar dolayısıyla Ermen kalesi içinde kaldığını anlatır. Son olarak bu duruma Hüsrev'in sebep olduğunu ifade ederek ona bedduada bulunur. Bu arada elindeki gülü Ferhâd'a verir. Ferhâd bu gülü koklar ve kendinden geçer. Ayyâr, Hüsrev'in adamlarına haber vererek Ferhâd'ı esir alır. Bu esnada Ferhâd'ın dostu Şâbur uyumaktadır. Uyanır uyanmaz Ferhâd'ın esir alındığını ve götürülmekte olduğunu görür. Ferhâd'ın hile ile esir alındığını anlar. Şâbur, durumu Mehîn Bânû'ya haber verir. Sultan Bânû, Şirin'in bunu duyarak canına kıymasından endişe eder ve bu haberi kimseye söylemez.

Halk hikâyesinde Mehmene Bânû, Ferhâd ile Şirin'in birbirlerine âşık olduklarını ve gizli gizli buluştuklarını öğrenir. Bunun üzerine Ferhâd'ı yakalatır ve zindana attırır.

Ferhâd'ın zindandan kurtuluşu hikâyelerde farklı şekilde işlenmiştir. Halk hikâyesinde Mehmene Bânû bir rüya görür rüyasında bir pir ona Ferhâd'ı serbest bırakmasını, aksi takdirde helâk olacağını söyler. Şâhî'nin eserinde ise Ferhâd, dostu Şâbûr'un ve zindanda nöbet tutan muhafızların yardımıyla kurtulur. Hikâyelerde bu bölümle ilgili ortak olan husus ise sevgililerin Ferhâd'ın esareti esnasında birbirleriyle mektuplaşmasıdır. Halk hikâyesinde mektuplaşmayı Şirin'in cariyesi Selvinaz, Şâhî'de ise Şâbûr sağlamaktadır. Zindan olayı halk hikâyesinde hikâyenin başlarında yer alırken, Ferhâdnâme'de sonlara doğru gerçekleşmektedir.

Hikâyelerde aşıkların ölümüne kadar olan hadiseler, paralel gelişmektedir. Halk hikâyesinde oğlu Hüsrev'in günden güne eridiğini gören Hürmüz Şâh çaresiz kalır. İstemeyerek eşi ve adamlarıyla birlikte Ferhâd'a bir tezgâh hazırlar. Hüsrev'in şifası için Amasya'da bir su olduğunu, suyun şâhin ülkesine getirilmesini söyler. Dağı delip suyu getirme görevi sonunda Şirin ile kavuşma vaadiyle Ferhâd'a verilir. Hüsrev'in dayesi bir tabak helvayla Ferhâd'ın yanına gider, Şirin'in öldüğünü söyler. Sevgilisinin ölüm haberini alan Ferhâd külüngünü göğsüne vurarak canına kıyar. Ferhâd'ın öldüğünü duyan Şirin onun cansız bedenini görmek için Ferhâd'ın öldüğü yere gider, sevgilisinin ölüsünü gördükten sonra o da canına kıyar. Ferhâdnâme'de de bu olaylar aynıdır.

Halk hikâyesi, Ferhâd ile Şirin'in ölümünden sonra sona ermektedir. Hikâyenin sonunda kötülerin cezasını bulmalarıyla ilgili bir bölüm yoktur. Şâhî'nin Ferhâdnâmesi'nde ölüm sahnesinden sonra hikâyeye birkaç bölüm daha devam etmektedir.

Ferhâdnâme'de, Ferhâd'ın ölümünden sonra pişman olan Hüsrev, Sultan Bânû'ya barış teklifinde bulunur, Şirin'le nikâhlanmak için izin ister. Hüsrev'in Rum kayserinin kızından olan oğlu Şîrûye birden bire hikâyeye girer. Şirin'i görür ve âşık olur.

Ferhâd ile Şirin hikâyesi kahramanlarının tasavvufi görünüşlerine rağmen aşkın kaderle karşılaştığı ve daha başlangıçta kaderin galip geldiği halk hikâyelerindedir (Boratav, 1988: 73).

Ayrıca Ferhâdnâme'de, Hz. Muhammed'in Hüsrev'i, İslam'a davet mektubu gönderdiğine yer verilir. Bu mektubun anlatıldığı uzunca bir bölüm vardır. Mektubu okuyan Hüsrev öfkelenir. Gelen elçiyi azarlar. Kendisine kayserlerin kölelik ettiğini belirterek “ölürüm ama, dinimi değiştirmem.” der ve mektubu yırtar. Aslında bunu yaparken kendi devletinin acı sonunu hazırladığının farkında değildir. Odasına giden Hüsrev'i izleyen Şîrûye, onu yatağında uyurken hançeriyle delik deşik ederek parçalar. Böylece Hüsrev kader planında Ferhâd'a yaptığı haksızlıkların bedelini öder.

b) Kahraman Kadrosu

Şâhî'nin Ferhâdnâme'si

Halk Hikâyesi

Ferhâd	Ferhâd
Şirin	Şirin
Hüsrev	Hüsrev
Mehîn Bânû	Mehmene Bânû
Şâbur	Şâbur

Ayyâr	Ayyâr
Acûze kadın	Cazû
Çin Hakanı'nın veziri Mülk-ârâ	-----
Hüsrev'in veziri Büzürg Mihr	-----
Hakîm-i Hikmetdân (Ferhâd'ın ilk hocası)	-----
Dilaver-i âlim (Ferhâd'ın ikinci hocası)	-----
Hakîm Süheyla	-----
Hızır	-----
Sokrat	-----
Yunan Hükümdarı	-----
Şîrûye	-----
Süheyl-i Yemenî	-----
Mellâh	-----
Tevfik	-----
Gülgûn	-----
Şebdîz	-----
Şîr-i ner	-----
Ehremen	-----
Ejder	-----
-----	Servinaz (Şîrin'in cariyesi)
-----	Gülbeyaz (Hürmüz Şâh'ın hanımı)
-----	Hürmüz Şâh
-----	Hürmüz Şâh'ın veziri
-----	Mehmene Bânû'nun veziri
-----	Behzâd (Ferhâd'ın babası)
-----	Mimarbaşı
-----	Sazende ayyar
-----	Şîrin'in dâyesi
-----	Hüsrev'in dâyesi
-----	Gammaz cariyesi
-----	Bezîrgânbaşı
-----	Bezîrgânbaşı'nın adamı
-----	Kehrâb
-----	Kâhir
-----	Filsüvâr
-----	Kârûn-ı Acem
-----	Şahmerd
-----	Simurg

----	Azraka
----	Tantana
----	Şehhâre
----	Bahtikâr

Hikâyelerdeki ortak kahraman sayısı	7
Ferhâdnâme'deki farklı kahraman sayısı	18
Halk Hikâyesindeki farklı kahraman sayısı	23

c) Masal Unsurları

1) Ferhâd'ın Doğumu ve Yetiştirilmesiyle İlgili Masal Unsurları

Şâhî'nin Ferhâdnâmesi'nde Ferhâd'ın doğumu masal kahramanlarının doğumuna benzemektedir. Uzun zaman çocuk sahibi olamayan Çin Hakanı, kendisinden sonra saltanatının devam etmesi için Allah'tan bir erkek çocuk ister. Bu duanın sonunda Ferhâd dünyaya gelir. Dünyaya geldiği zaman Ferhâd'ın bakımı, eşyaları ve Ferhâd'ın doğumundan sonra yapılan kutlamalar masalsi bir havada tasvir edilmektedir:

*Goncaveş ardılar harîr içre
Nâfeveş koydılar abîr içre*

*Hâne-i dîdeden idüp mehdin
Leb-i dil-berden itdiler şehdin*

*Görüp ol necm-i hüsnî mihr ile
Didiler zâhir oldı nûr ile*

*Hâtîf-i ğayb eyleyüp irşâd
Kıldı şehzâde nâmını Ferhâd*

(685-688)

Ferhâd'ın yetişmesinde masal kahramanlarında olduğu gibi olağanüstü bir gelişme süreci gözlenir. Ferhâd hem fiziksel hem de ruhsal özellikleri açısından yaşlılarından çok üstündür. On yaşına kadar dünyevi ilimlerin tamamını, on dört yaşına kadar da savaş sanatının bütün inceliklerini öğrenir.

Halk hikâyesinde Ferhâd'ın doğumu ve gelişmesi ile ilgili böyle bir bölüm bulunmamaktadır.

2) Mekân Tasvirlerindeki Masal Unsurları

Ferhâdnâme’de melankolik bir hal içinde mutsuz olan Ferhâd için kasırlar inşa edilir. Bu kasırların tasvirinde masallardaki mekânlar gibi gerçeküstü benzetmelere yer verilmektedir. Kasırlar güzelliği ile cennete benzetilir ve her kasrın önünde binlerce gül bahçesi olduğundan bahsedilir:

Her kusûrı olup behişt-âsâr
Oldı gülşenleri hezâr hezâr

Anda her manzar-ı sitâre serîr
Oldı gûyâ ki âfitâb-ı münîr

Zeyn olup ol kusûr-ı çarh-medâr
İrdi encâma çünki ol gülzâr
(889-891)

Tılsımı bulmaya giderken Ferhâd’ın karşılaştığı bahçeler ve yapılar da masallardaki üslûpla anlatılmıştır. Bu bahçeler uçsuz bucaksız güzelliklere sahiptir. Ağaçları Tuba ağacı gibi güzel, gökleri inanılmaz güzelliklerle bezemiştir. Özellikle Hızır’la karşılaşılan bölümde tarif edilen yapılar, masal dünyasının bütün özelliklerine sahiptir.

Halk hikâyesinde mekân tasvirlerinde masalsı tasvirlerle rastlanmamaktadır. Daha gerçekçi bir anlatım tarzı kullanılmıştır.

3) Masalsı Kişi ve Varlıklar

Tılsıma ulaşma yolunda Ferhâd’ın görüştüğü üç önemli kişi vardır. Birinci kişi Süheylâ Hakîm, uzun zamandır Ferhâd’ı beklemektedir. Ona söyleyeceklerini tamamladıktan sonra hemen ruhunu teslim eder. Ferhâd’ın görüştüğü ikinci kişi Hızır’dır. Hızır, Ferhâd’a tılsıma giden yol ile ilgili tarifler verir. Ayrıca verdiği taktiklerle ilerde karşılaşacağı aslanı öldürmesi için bir de ism-i âzâm öğretir. Bu tariflerde tamamen masallarda rastlanan motifler kullanılmıştır. Hızır, söyleyeceklerini tamamladıktan sonra Ferhâd’ın yanından bir anda sır olur. Üçüncü kişi Sokrat’tır. Sokrat, bin yıldır bulunduğu yerde Ferhâd’ın gelmesini beklemektedir. Sokrat da tıpkı Süheyla Hakîm gibi Ferhâd’a söylediklerini tamamladıktan sonra hemen ruhunu teslim eder. Ehremen, İskender’in tılsımını koruyan bir aslandır. Şimşek gibi ateş saçır. Gözleri kan çanağı gibidir. Heybetli, yırtıcı ve korkunçtur. Ejder ise; yıldırım gibi ses çıkaran gulyabaniye benzeyen korkunç bir varlıktır. Ejder’in karanlık bir bulut gibi olduğundan ve gözlerinin zehir dolu bir tasa benzediğinden bahsedilmektedir.

Halk hikâyesindeki masalsı kişi ve varlıklar Ferhâdnâme’den çok fark-

lıdır. Özellikle savaş meydanında Hüsrev ve Ferhâd'ın savaştığı Filsüvâr ve Simurg gibi kahramanlar olağanüstü özelliklere sahip kahramanlardır. Meselâ Simurg seksen arşın boyunda bir pehlivandır. Hüsrev'in savaştığı Câzû adındaki kahraman her türlü sihri yapma özelliğine sahip gerçeküstü bir varlıktır.

Masalsı varlıklar açısından Şâhî'nin eserinin, halk hikâyesine göre daha zengin olduğu gözlenmektedir.

4) Diğer Masal Unsurları

Her iki eserde de Şirin'e ulaşmak isteyen Ferhâd tıpkı masal kahramanları gibi belli süreçlerden geçer. Ulaşmak istediği yolda bir nevî sınava tabii tutulur. Ferhâdnâme'de bu süreçler halk hikâyesine göre daha renkli sahneler içermektedir. Ferhad Şirin'in cemaline ulaşıncaya kadar ayrı, ulaştıktan sonra ayrı olağanüstülükler yaşar. Doğu masallarında olduğu gibi sevgili (Şirin) daha metafizik bir mahiyette ele alınmıştır ve bir sembol gibidir. Ferhâd ise daima aşkın ve sevgilinin peşinde koşan bir kahramandır. Halk hikâyesinde de Ferhâd karakteri benzer özellikler taşımaktadır. Hikâyelerdeki asıl farklılık Şirin karakterindedir. Halk hikâyesindeki Şirin karakteri Şâhî'nin eserinde olduğu kadar soyut değildir, daha somuttur. Ferhâdnâme'de aşıkların görüşmesi hep Ferhâd'ın çabasıyla gerçekleşirken, halk hikâyesinde Şirin'in de buluşmak için ara sıra Ferhâd'ın bulunduğu yere gittiği görülmektedir. Bu görüşmeler her iki hikâyede de gerçek dışı sahneler içermektedir.

Ferhâdnâme'de Şirin'in cemalini ilk defa gören Ferhâd ruhunu teslim eder, dostu Şâbur'un duası sonucunda tekrar kendine can bahşedilir. Daha sonra Şirin'i gördüğünde birkaç kez kendini kaybeder. Halk hikâyesinde ise Şirin'in cemalini Ferhâd ilk defa gördüğünde sadece kendini kaybeder, bayılır. Bayıldığında ise yanında kimse yoktur, yalnızdır.

Ferhâdnâme'de insan dışı varlıkların kişileştirildiği sahneler mevcuttur. Mesela, Ejder kişileştirilerek insan gibi konuşturulur. Halk hikâyesinde böyle bir şey yoktur.

Eserlerde bu konuda ortak olan diğer bir husus da, olağanüstü sahnelerin dinsel motiflerle desteklenmesidir. Ferhâdnâme'de Ferhâd, ism-i âzâmı Hızır'ın bizzat kendisinden öğrenir. Hızır'dan öğrendiği ism-i âzâm sayesinde aslanı etkisiz hale getirir. Zindandan kurtulduğu sahnede Hızır gelir ism-i âzâmı Ferhâd'a talim ettirir, Ferhâd, ism-i âzâm sayesinde esaretten kurtulur. Halk hikâyesinde de ism-i azamın etkisiyle ilgili bölümler bulunmaktadır. Meselâ Hüsrev er meydanında rakibi Câzû'nun, sihri karşısında

çaresiz kalınca Şahmerd, Hüsrev'e sihri def etmesi için kendi hamayılını verir. Hüsrev üç hamle yaptıktan sonra ism-i azam kuvvetiyle rakibine karşılık verir. Halk hikâyesinde olağanüstü sahnelerde dinsel motiflerin daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Halk hikâyesinde ism-i azam yanında "dua" da olağanüstülükler için sebep olarak gösterilmektedir. Ferhâd dağı delmeye başlamadan önce ulema ve evliyayı oraya çağırıp dua ettirir, askerlere tekbir getirtir. "Amin" deyip duayı tamamlandıktan sonra Ferhâd ağzından burnundan alevler saçarak elindeki külüngü dağa öyle bir vurur ki, her vurduğunda yüz batman kaleleri yerle bir eder. Ferhâd'ın savaş meydanında Kârun-ı Acem'i öldürme sahnesinde de duanın gücü işlenmiştir. Ferhâd ile Kârun her çarpıştığında; Şirin, Ferhad'ın babası, cümle akrabaları, Ferhâd'a dua eder. Ferhâd da dualar sonucu Kârun-ı Acem'i öldürür.

Halk hikâyesinde dikkati çeken bir başka masalsı motif de rüya motifi- dir. Rüya motifinin dört yerde olayın gidişatını etkilediği görülmektedir. Mehmene Bânu, Ferhâd'ı gördüğü bir rüya sonunda zindandan serbest bırakır. Her defasında Ferhâd, Şirin'in kendine gelişini bir pir aracılığı ile daha önceden rüyasında haber alır. Hikâyenin neticesinde Ferhâd'ın acı sonu Şirin'in gördüğü kötü rüya ile dinleyiciye hissettirilir. Ferhâdnâme'de ise rüya motifi kullanılmamıştır.

Her iki hikâyede de ortak olan bir başka masal unsuru da vahşi hayvanların Ferhâd'ın etrafında munis bir şekilde bulunmaları ve ona yardımcı olmalarıdır. Ferhâdnâme'de sadece hikâyenin sonunda Ferhâd'ın ölümünden sonra onun cesedi hayvanlar tarafından korumaya alınır. Halk hikâyesinde ise hikâyenin başından itibaren Ferhâd, Mecnun gibi tasvir edilmiştir. Şirin'e aşık olduğu günden itibaren meczup bir hal alan Ferhâd'ın etrafı, ona destek olan vahşi hayvanlarla doludur. Hikâyenin sonuna kadar bu böyledir.

Sonuç olarak; kaynağı klasik edebiyata dayanan asırları ve pek çok coğrafyayı etkileyen bu hikâye, sözlü geleneğe geçerken hem konu, hem kahraman kadrosu hem de masalsı unsurlar açısından pek çok değişikliğe uğramıştır. Klasik kültürde mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış Ferhâd ile Şirin hikâyesi, halk kültüründe sözlü geleneğin bütün özelliklerine uygun bir şekilde gelişim göstermiştir. Hikâye, halk dilinde Acem kültürünün ürünü olmaktan nerdeyse tamamen çıkmıştır. Hikâyenin her aşamasında eski Türk destan geleneği ve halk hikâyelerinin bütün özellikleri göze çarpmaktadır. Dinin geleneksel olarak ele alınması, tarafların -özellikle aşklarını ifade ettikleri bölümlerde- sazlı sözlü beyitlerle atışa-

rak duygularını ifade etmeleri, mekân ve kahraman isimlerinin yerel söyleyişlere uygun kullanılması ile millî bir mahiyette gelişmiştir.

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, Nurettin, (1995), **İslam Ansiklopedisi**, Ankara: C.12, Diyanet Yayınları: 389.

ALPAY TEKİN, Gönül, (2004), **Ferhâd ü Şirin (Ali Şir Nevâyî)**, İnceleme-Metin. İstanbul: Ötüken Neşriyat: 5-7.

BORATAV, Pertev Naili, (1988), **Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeceliği**. Ankara: Adam Yayınları: 73.

ÇETİNDAG, Yusuf, (2006), **Ali Şir Nevai**. İstanbul: Fatih Üniversitesi Yayınları: 142.

GÖTZ, Manfred, (1968), **Türkischen Handschriften**, Wiesbaden.

Hikâye-i Ferhâd ile Şirin Yazma, Atatürk Üniversitesi, Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Kitaplığı.

ÖZARSLAN, Metin, (2006), **Ferhâd ile Şirin Mukayeseli Bir Araştırma**. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları: 39.

TANSEL, Fevziye Abdullah, (1997), **İslam Ansiklopedisi**. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, C.4: 566.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, **Makaleler**. (1997), Haz. Mustafa ÖZKAN, Ankara: TDKY: 481-482.

UÇMAN, Abdullah, KOZ, M.Sabri, (1998), **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**. İstanbul: C.3, 197.